

MERI – Mapping existing research and identifying knowledge gaps concerning the situation of older women in Europe



SAMMANFATTNING AV DE TOLV DELTAGANDE EU-LÄNDERNAS RAPPORTER¹

Syftet med MERI

Den ökning av medellivslängden, särskilt för kvinnor, som skedde under förra århundradet var en sensation av tidigare aldrig skådat slag. Nu är ungefär var femte person i Europa en kvinna som är 50 år eller äldre. Kvinnorna utgör 70 miljoner (55%) av de 127,8 miljoner människor över 50 som finns i de 12 medlemsstater som deltog i MERI-projektet. Denna kvinnogrupp är mycket heterogen, något som såväl forskning som offentlig statistik tenderat att bortse från.² MERI-projektet, som omfattar tolv EU-länder (Belgien, Finland, Frankrike, Grekland, Italien, Nederländerna, Portugal, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland, Österrike) är svaret på krav som restes av de forskare och representanter från olika organisationer och nationella myndigheter som deltog i en europeisk konferens om "Lika möjligheter för äldre kvinnor" vilken ägde rum 2001. Konferensens syfte var att öka kunskapen om äldre kvinnors levnadsförhållanden och problem och därigenom förbättra den empiriska basen för social- och samhällspolitikerna samt nationella och europeiska organisationers arbete; syftet var också att stimulera framtida forskning om äldre kvinnor, samt väcka allmänhetens uppmärksamhet på äldre kvinnors situation.

Den analysmetod som användes i studien var kartläggning av befintlig kunskap med målsättningen att identifiera "vita fläckar" i forskningslandskapet. De forskningsområden och teman som analyserades inbegrep: hälsa, utbildning och examina, betalt och obetalt arbete, inkomst, materiell standard, samhällsdeltagande, våld och övergrepp, samt representation i politik och organisationsliv. Hänsyn togs också till frågor om etnicitet. Ett ytterligare steg var insamling och analys av offentlig nationell statistik och i vilken mån den var könsuppdelad, samt vilka åldersgränser som användes. Resultaten presenterades vid ett europeiskt seminarium i september 2004 och diskuterades med representanter från EU-kommissionen, nationella myndigheter och berörda europeiska och nationella paraplyorganisationer för ideella organisationer. Resultaten finns tillgängliga för allmänheten på websidor som syftar till informationsutbyte om förhållanden som gäller äldre kvinnor: www.sophia-net.org och www.own-europe.org.

1 Fri översättning från engelskspråkig originaltext.

2 Stiehr, Karin; Huth, Suzanne (Hg.): *Webwitches and other older women*, www.sophia-net.org: Exchanging information and discussing experience on the Internet, Findings of a project in Austria, France and Germany, Verlag Peter Wiehl, Stuttgart, Marburg, Erfurt 2001.

Definitioner och metoder

För syftena med detta projekt definierades "äldre kvinnor" som de som är 50 år eller äldre (50+). Därigenom kunde äldre kvinnor i yrkeslivet tas med liksom de som inte fanns kvar där. Vi fick på detta sätt möjlighet att studera och få förståelse för de snabba sociala förändringar som sker i olika generationer av äldre kvinnor.

Nationella, regionala och lokala ideella organisationer konsulterades för att erhålla en preliminär översikt av deras intresseområden och vilken uppmärksamhet de ägnar äldre kvinnor, detta för att garantera bästa möjliga praktiska användning av resultaten från projektet. Berörda internationella organisationer innefattande *the European Forum on Population Ageing Research*, *Older Women's Network (OWN Europe)*, *AGE Platform*, *EURAG*, *FERPA* och *the UN Sub-Committee on Older Women* konsulterades också.

Forskning genomförd 1993-2002 samlades in på nationell nivå. Därvid användes en överenskommen terminologi för de teman som skulle studeras och som ansågs relevanta för att besvara de uppställda frågorna. Om det inte fanns någon forskning om äldre kvinnor, studerades de övriga kartläggningar av äldre som bedömdes relevanta för en belysning av äldre kvinnors livssituation. Empiriska studier analyserades i detalj, medan rent teoretiska artiklar noterades men togs inte med i den databas som upprättades för elva av de tolv deltagande länderna. Lokala studier användes endast om det inte fanns någon forskning på mer allmän nivå.

Därefter genomfördes analys på nationell nivå av tillgänglig offentlig statistik över äldre kvinnor. Här användes samma ämnesgrupperingar som för forskningen. Endast nyare statistik ansågs vara av intresse för denna studies ändamål. Några resurser fanns inte heller för att bearbeta längre tidsserier. De svårigheter som vi mötte varierade från att offentliga data inte fanns, till att de inte var uppdelade på kön eller adekvata åldersgrupper. I bästa fall fanns data uppdelade på kön och femårsgrupper men så var således långtifrån alltid fallet. Data skiljde sig åt avsevärt mellan de deltagande länderna. Den huvudsakliga informationskällan var nationella data eftersom de vanligen är mer aktuella än europeisk statistik. Nationella statistikmyndigheter är dessutom adressater för potentiella förbättringar av data, i det här fallet äldre kvinnor. Eurostats källor användes endast för basala demografiska uppgifter.

Analysen av nationell forskning liksom uppgifter från officiella nationella statistikällor utgjorde basen för *nationella artiklar* om äldre kvinnors levnadsförhållanden i de deltagande länderna.

En samlad analys av forskningen i de tolv EU-länderna visade att nästan en tredjedel av den forskning vi fann gällde området "Hälsa" eller "Social integrering", vart tionde fynd relaterade till området "Arbete" eller "Materiell situation" medan det inom följande områden endast fanns ett begränsat antal uppgifter: engagemang i olika intresseområden (4% av alla fynd), utbildning (3%) samt våld och övergrepp (2%).

Hälsa

Den *forskning* som finns inom området hälsa, är ofta "teknisk". Den är skriven för specialister och publicerad i vetenskapliga tidskrifter. Ett mer kvalitativt sätt att behandla frågeställningar, som att se på äldre kvinnors individuella erfarenheter i termer av hälsa och välbefinnande, användes mer sällan trots politisk retorik som säger att människor skall bli aktiva och jämställda parter i sin strävan att sköta sin egen hälsa. Ett holistiskt sätt att närma sig forskningen inom hälsoområdet befinner sig fortfarande i initialskedet I de flesta europeiska länder.

De mest uppmuntrande resultaten i detta avseende kommer från de nordiska länderna. Där börjar socialvetenskaplig forskning liksom gender-relaterad forskning om äldre kvinnors hälsa inom medicinsk forskning att bli mer erkänd.

Från ett europeiskt jämförande perspektiv, finns mycket goda data i offentlig statistik tillgänglig i *Finland, Frankrike, Portugal* och *Sverige*. Brister är uppenbara i *Belgien, Tyskland, Italien* och *Grekland*. Temat "Hälsa" var ett av det bäst täckta områdena, särskilt för undergrupper som gällde "Allmänna hälsoaspekter", "Fysiska sjukdomar och funktionshinder" samt "Psykiska sjukdomar och funktionshinder". Information om "Medicinsk behandling och hälsovård", "Vård på institutioner" och "Hälsobefrämjande livsstilar" bedömdes också som användbara men det fanns klara brister i publicerad statistik i sfären "Vård i hemmet".

lakttagelser från forskningen. Fastän kvinnor lever längre lider de oftare av handikappande sjukdomar och funktionshinder och blir därmed mer beroende av hjälp än män. Om de är funktionshindrade lever de oftare ensamma än äldre funktionshindrade män. I nästan alla de länder som ingår i MERI-studien visar äldre kvinnor oftare en allmän symtombild relaterad till smärta, artrit, synproblem och osteoporos. De råkade oftare ut för hälsoproblem orsakade av skador och fall. Därför finns det skäl för äldre kvinnors uppfattning att deras hälsa är sämre än männens i alla MERI-länderna..

Det finns data som tyder på att äldre kvinnor oftare rapporterar psykiska symptom än män. Forskning i *Finland* och *Sverige* visar att förekomsten av utbrändhetssymtom (utmattningsdepression) är signifikant högre bland yngre äldre kvinnor än i alla andra åldersgrupper. Det gäller såväl kvinnor som män. Trots avsaknad av forskning i *Spanien, Portugal* och *Grekland* finns det mycket som tyder på att äldre kvinnor i Europa är mer benägna att lida av depression än äldre män. *Finsk* forskning drar slutsatsen att manligt kön samt att vara gift, ha hög utbildningsnivå och god ekonomi är skyddsfaktorer mot depression. Också i andra länder visade sjukligheten ett klart samband mellan riskfaktorer och hög prevalens av sjuklighet hos äldre kvinnor. Trots detta visar tillgängliga data att äldre kvinnor är mycket mindre benägna att begå självmord än äldre män. Den högre prevalensen av demens bland äldre kvinnor kan förklaras av att de lever längre än män och att demens är en åldersrelaterad sjukdom. Det finns också fynd som visar att män döljer demenssymtom bättre än kvinnor. Mer forskning behövs inom detta område.

I samtliga MERI-länder söker äldre kvinnor hälso- och sjukvården oftare än äldre män och får i högre utsträckning medicinsk behandling. Det finns data som tyder på att äldre kvinnor förskrivs mer läkemedel, särskilt psykofarmaka, än män i samma ålder. I de flesta MERI-länderna finns bevis för att läkemedelsbehandling för menopausymtom har ökat; men i en del länder har denna typ av behandling nu passerat toppen och minskar.

Med undantag för *Storbritannien* och *Tyskland* tillbringar äldre kvinnor kortare tid på sjukhus än äldre män, vilket är förvånande med tanke på deras högre andel i befolkningen och deras högre grad av sjuklighet. Detta motiverar fortsatta studier. I *Frankrike* och *Italien* har äldre kvinnor visat sig ha sämre tillgång till tekniskt stöd och utrustning än män beroende på kvinnornas sämre ekonomi. I *Storbritannien, Nederländerna* och *Grekland* tycks äldre kvinnor från etniska grupper och andra utsatta kvinnor löpa risk att få sämre medicinsk behandling.

På grund av kvinnors högre livslängd och deras lägre ålder vid giftermål, får äldre män som behöver vård oftare vård av sina hustrur än vice versa. Det finns dock data som motsäger dessa vitt spridda stereotyper. I *Sverige* har en studie visat att äldre män ägnar mer tid än kvinnor med att ta hand om sina hustrur/makar. I *Storbritannien* tar kvinnor och män 50+ lika mycket hand om sin make/maka, medan fler kvinnor än män under 70 tar hand om sin make/maka. Förhållandet är det motsatta i gruppen över 70. Familjemedlemmar, särskilt döttrar och svärdöttrar, är en viktig källa för stöd och vård av äldre kvinnor i hela Europa. Många vårdbehövande äldre kvinnor lever emellertid ensamma och på avstånd från sina barn. I en europeisk jämförande studie av äldre människor som erhåller vård dras slutsatsen

att i sydliga europeiska länder får äldre kvinnor mer vård i hemmet än äldre män, samt att båda könen erhåller mer vård i hemmet än i de nordliga länderna.

Denna bakgrund bidrar till att förklara varför i de länder för vilka data är tillgängliga, service i hemmet oftare används av kvinnor än män. Den förklarar också, vilket gäller samtliga MERI-länder, varför de som bor i egna hus i högre utsträckning är kvinnor, mycket gamla, ensamstående eller änkor. Undantag utgör *Grekland* där det inte finns någon forskning och inte heller statistik. Det finns forskningsstöd för uppfattningen att äldre kvinnor oftare än män inte vill ge upp sin självständighet utan vill bo i sin egen bostad.

I majoriteten av MERI-länderna är äldre kvinnor mycket medvetna om hälsofrågor och visar dessa större intresse än äldre män. Det visas t.ex. genom deras konsumtionsmönster när det gäller alkohol, rökning och matvanor. I ett jämförande europeiskt perspektiv är fetma inte vanligare bland kvinnor än män. Icke desto mindre deltar äldre män oftare i fysiska aktiviteter och sport. Antalet äldre kvinnor som ägnar sig åt fysisk aktivitet ökar dock i många länder. En *finsk* studie visade att äldre änkor utövade fysisk aktivitet oftare än äldre kvinnor som levde i parförhållande. Rent allmänt gällde att självskattad meningsfullhet i livet och bättre subjektiv hälsa var signifikant relaterade till regelbunden och intensiv fysisk träning. Fysisk aktivitet i yngre åldrar var också starkt kopplad till fysisk aktivitet i högre åldrar oavsett förekomsten av kroniska tillstånd.

Utbildning

Det finns mycket litet *forskning* om äldre kvinnors utbildning, något som är förvånande eftersom vikten av utbildning för arbete och kvinnors materiella situation betonas så ofta. Utbildningsnivån för män och kvinnor är avgörande för deras status på arbetsmarknaden, deras chanser till professionella karriärer, deras inkomst av anställning och deras ekonomiska ställning på äldre dar. Till detta kommer att utbildning i hög grad påverkar övrig tillvaro, t.ex. deltagande i det offentliga livet och andra aktiviteter, exempelvis kulturella och sociala.

Olika aspekter på "Allmän utbildning" av äldre kvinnor är väl belysta av tillgänglig *statistik*, men teman som "Professionell och yrkesmässig träning" samt "Livslångt lärande" lider av allvarlig brist på information i många länder.

För alla avsnitt inom området utbildning återfinns goda exempel i den offentliga statistiken för *Finland* och *Sverige*.

lakttagelser från forskningen. Rent allmänt har äldre människor signifikant lägre utbildning än de yngre åldersgrupperna. Nackdelarna är störst för äldre kvinnor, I t.ex. *Nederländerna* har nästa fyra av tio äldre kvinnor endast genomgått grundskoleutbildning. Analfabetism förekommer fortfarande bland äldre kvinnor i vissa *medelhavsländer*. Så har exempelvis ca två tredjedelar av äldre kvinnor i *Portugal* inte avslutat grundskolan. Äldre kvinnor är också eftersatta i *Spanien* och *Grekland*. De mycket få studier över äldre invandrarkvinnor från etniska minoriteter, speciellt av icke-europeiskt ursprung, visar att de också har mycket låg utbildning. Utbildningsnivåerna håller emellertid på att förbättras; om 20 år kommer mer än två av tio *nederländska* kvinnor att ha högre utbildningsbakgrund, och tre av tio äldre män. Samma tendens framkommer i studier från de flesta andra länder.

Av den begränsade tillgängliga informationen framgår att äldre anställda mer sällan erbjuds eller använder professionell och yrkesinriktad utbildning. De traditionella investeringarna i yngre åldersgrupper ser ut att förekomma i de flesta av de studerade länderna. I de nordliga länderna som *Finland*, *Sverige* och *Storbritannien* är emellertid äldre anställdas deltagande i tillgänglig utbildning högre än för äldre manliga anställda, medan motsatsen gäller för *Spanien*, *Portugal* och *Grekland*. Där data finns tillgängliga tycks livslångt lärande vid Tredje Ålderns Universitet och liknande institutioner vara av särskilt intresse inbegripet länder som *Spanien* och *Portugal*.

Risken för den s.k. digitala klyftan tycks vara beroende av låg utbildning och ålder kombinerat med kön. Sålunda är innehavet av mobiltelefoner och datorer liksom tillgången till Internet lägst bland äldre kvinnor.

Arbete

Forskning om arbete och äldre kvinnor varierar mellan de europeiska länderna. I *Tyskland*, *Storbritannien* och *Spanien* har arbete ett tematiskt fokus som undersöker inte bara äldre kvinnors anställning men också faktorer som leder till avbrott i deras anställningskarriär innefattande utbildning och vårdarbete. Det sistnämnda, som karakteriseras av stor ansträngning och lågt socialt erkännande, påverkar ofta tillgången till pension och adekvat inkomst senare i livet. Att vara kompetent och i fortlöpande anställning betraktas som den bästa förutsättningen för en trygg ålderdom i såväl materiellt som psykosocialt hänseende. Anställningen av äldre arbetare, en fråga som varit aktuell under 1990-talet i *Nederländerna*, missar ofta ett gender-perspektiv.

I de flesta MERI-länderna motsvaras äldre kvinnors lägre grad av yrkesverksamhet jämfört med mäns av en högre arbetslöshet och en lägre aktivitetsgrad, men denna situation ändras nu för kvinnor som går in i den Tredje Åldern med en ökning av deltagandet i arbetslivet under senare år. Inträdet av bättre utbildade äldre kvinnor på framtidens arbetsmarknad kan vara ett sätt att möta problemen med en förväntad arbetskraftsbrist.

Betalt arbete, nämligen "Arbetsmarknadsdeltagande" och "Arbetsfält och arbetsmiljö" finns väl belyst i publicerad *offentlig statistik*, men åldersgrupperna är ofta inte tillräckligt differentierade för att tillåta en beskrivning av situationen för kvinnor som befinner sig i den äldre yrkesarbetande åldersgruppen. Officiella data om "Attityder till äldre arbetare" finns inte tillgängliga i de flesta länderna. Det finns brister i publicerade data om kvinnor i kategorierna "Sorti från arbetsmarknaden", "Obetalt arbete i familjen" och "Obetalt arbete i sociala nätverk". Det sätt som *Österrike*, *Italien* och *Nederländerna* tillämpar vid publicering av informellt arbete bör nämnas som goda exempel. Litet är känt om äldre invandrarkvinnors deltagande i arbetsmarknaden, men i *Österrike* har visats att invandrarkvinnors deltagande i arbetslivet är högre än äldre infödda kvinnors. I *Tyskland* är skillnaden mellan de två grupperna insignifikant.

lakttagelser från forskningen. Arbetsområden och förhållanden för äldre kvinnor och attityder till äldre arbetskraft är ofta otillräckligt belysta i forskning och statistik. De begränsade fynden från MERI-länderna antyder att äldre kvinnor huvudsakligen arbetar inom typiskt kvinnliga yrken och är underrepresenterade i överordnad ställning och mellanpositioner. Vanligtvis arbetar de, eller har arbetat, i lågavlönade arbeten och/eller deltid. De löper högre risk för hälsoproblem och funktionshinder förorsakade av dåliga arbetsförhållanden. De begränsas ofta i sin karriär av deras familjers behov av vård och omsorg. En *spansk* studie av kvinnor vid universitet visade att endast en av tio professorer är kvinna. I den gruppen var endast en tredjedel kvinnor 50 år och äldre. En *nederländsk* studie om karriärutveckling för äldre arbetare visar att kvinnor och etniska minoriteter löpte högst risk att arbeta i

lågbetalda arbeten. Fastän arbetet i jordbruk minskat, har andelen äldre kvinnor inom detta område ökat i *Portugal* och *Grekland*. Att grunda ett eget företag kan visa speciell styrka men kan också bli en strategi för eget skapande av en arbetsplats när alternativ saknas. I *Tyskland*, *Italien* och *Grekland* var det mer sannolikt att äldre kvinnor var egna företagare än yngre kvinnor.

Attityder till äldre arbetare är ett forskningsområde i några länder. I t.ex. *Finland* har kvinnor i åldersgruppen 55+ visats ha den största erfarenheten av diskriminering inbegripet sämre karriär och utbildningsmöjligheter, otillräcklig information och negativ inställning hos andra arbetare. Äldre kvinnor lider av könsdiskriminering. I t.ex. *Österrike* visas negativa attityder till äldre kvinnliga anställda. De förväntas ofta gå i pension tidigt eftersom de förmodas ha förmågan att snabbt byta roller och bli hemmafruar eller pensionärer. Forskning i *Sverige* och

Storbritannien bekräftar att äldre kvinnor oftare erfar könsdiskriminering på arbetsplatsen än äldre män.

I samtliga länder har den reguljära pensionsåldern ett avgörande inflytande på utträdet från arbetsmarknaden liksom andra faktorer som nationella system för förtidspensionering eller möjligheten till sjukpension, förtidspension etc. Data visar att kvinnor på det hela taget lämnar arbetsmarknaden tidigare än män. Kvinnor påverkas mer av tiden mellan arbetslivets slut och pensioneringens början där pensioneringen oftare än för män har föregåtts av perioder av arbetslöshet och yrkesmässig inaktivitet. Hälsoproblem och omvårdnadsförpliktelser är andra skäl bakom att kvinnor oftare än män går i pension tidigt. Dålig arbetsmiljö för äldre kvinnor kan också förklara varför äldre kvinnor i en del länder känner sig mer benägna att lämna arbetsmarknaden.

I de flesta länderna, visar forskningen tveklöst att äldre kvinnor oftare lägger ner mer tid än äldre män på att utföra obetalt arbete i familjen, innefattande vård av familjemedlemmar i behov av vård. Ändå har hemarbete i *Finland* minskat mest bland kvinnor mellan 45 och 54 år och ökat bland de i äldsta åldersgruppen. Det kan tyda på att antalet äldre kvinnor som är villiga att ställa upp för barn och äldre personer kan minska i framtiden i många medlemsstater där arbetsmarknads-deltagandet ökar.

Det finns ingen forskning eller statistik över äldre kvinnors obetalda arbete i sociala nätverk.

Materiella förhållanden

Inom detta område är det främst äldre kvinnors inkomster och de nationella socialförsäkringssystemens inverkan på deras materiella situation som blivit föremål för *forskning*. Fattigdom förblir en viktig fråga för grupper av äldre kvinnor. Konsumentbeteenden har sällan varit föremål för forskning och inte heller har studerats vilket finansiellt stöd äldre kvinnor ger familjemedlemmar.

“Källor till inkomst och inkomstnivåer” liksom “Sociala skyddssystem” med inverkan på äldre kvinnors situation är väl beskrivna i publicerad officiell *statistik*. Bristerna i den publicerade informationen återfinns under “Konsumtion av varor och tjänster” samt “Boendeförhållanden och utrustning”; bristerna består oftast i att statistikuppgifterna är baserade på hushållsundersökningar vilka som regel ger dålig information om individer. En fullständig brist på data – i varje fall könsuppdelade sådana – återfanns i alla länder när det gäller “Ekonomiskt stöd till familjemedlemmar”. Publicerade data om inkomst fanns presenterade i detalj i statistik från *Frankrike, Nederländerna, Portugal* och *Sverige*: Konsumtionsmönster är väl redovisade i *Finland* och *Sverige*. Uppgifter om bostadsförhållanden och utrustning för äldre kvinnor återfinns i statistiken för *Finland* och *Sverige*.

Iakttagelser från forskningen. Den materiella situationen för äldre kvinnor i Europa är starkt relaterad till kön, ålder, civilstånd, nivån på tidigare lön, tidigare yrke, längden på yrkesmässig karriär och det nationella pensionssystemet. Delar av socialförsäkringssystemen i Europa (innefattande välfärdssystem och sjuk-/invalidpension-er) har negativa effekter på äldre kvinnors materiella situation – ett konstaterande som det finns bevis för med få nationella undantag. Förekomsten eller avsaknaden av ett universellt basalt pensionssystem spelar en avgörande roll för inkomsten, speciellt för äldre kvinnor.

Fastän äldre personers inkomst har iakttagits öka under senare år (med kohorter av mer välbeställda kvinnor som förväntas komma in i åldersgruppen 50+ under de kommande tio åren) är fortfarande andelen äldre kvinnor som löper risk att hamna i fortvarig fattigdom högre än den för äldre män. Ett allmänt fynd för samtliga MERI-länder är att äldre kvinnor har mycket lägre inkomst än äldre män, en iakttagelse som är särskilt tydlig för kvinnor tillhörande etniska minoriteter. Risken för fattigdom är större i de sydliga länderna och då i de äldsta åldersgrupperna.

Icke desto mindre finns det indikationer på att konsumtionsmönstret för yngre och äldre människor börjar likna varandra. År 1994, använde *finska* kvinnor 45+ mer pengar på kläder, skor och fritidsverksamhet än tidigare. Data över konsumtions-mönstret för kvinnor 64+ i enpersonshushåll visar, med några få nationella undantag, att de jämfört med män i samma ålder använder mindre pengar på alkohol, tobak, audiovisuella apparater och datorer, samt fritidsintressen och kultur, hotell, café och restaurantbesök; men mer pengar på läkemedel och andra medicinska produkter samt utrustning för rekreation.

Fler äldre kvinnor än äldre män bor i bostäder med låg standard och otillräcklig utrustning. Där kvinnor äger hus, som i *Storbritannien*, *Spanien* och *Grekland*, är detta ett stöd för deras ekonomiska situation. I andra länder för vilka det finns relevanta data, t.ex. *Tyskland*, *Nederländerna* och *Österrike*, är hyreskostnaderna en tung börda för äldre kvinnliga ensamboende hyresgäster. Boendestandarden tenderar att vara lägre för äldre kvinnor i de flesta av de MERI-länder som har adekvata data. Som exempel kan nämnas att 27% av äldre kvinnor boende i Wien inte har ett eget badrum medan 18% av de äldre männen har tillgång till sådant..

Mer forskning utifrån ett gender-perspektiv behövs om ekonomiskt stöd som ges mellan familjemedlemmar och äldre kvinnor. I *Portugal* visar en studie där man analyserade utbytet av ekonomiska resurser mellan föräldrar och vuxna barn att en signifikant andel av människor över 65 år fortfarande hjälper sina barn att livnära sig och fungera genom att stödja dem ekonomiskt men också genom praktisk hjälp. Finansiellt stöd till föräldrar kommer oftare från söner medan döttrars hjälp är av praktiskt och känslomässigt slag.

Social integrering, socialt deltagande och andra sociala frågor

Social integrering var ett tema där det fanns omfattande *forskning*. Det är ett omfattande och heterogent tema som täcker frågor om civilstånd, släktskap och sociala nätverk, relationer mellan generationer och partners, fritidsaktiviteter, kulturellt engagemang, psykosociala aspekter, sexualitet och frivilligsatser.

I *officiell statistik* under rubrikerna "Hushållsstruktur och civilstånd" samt "Fritid och kulturella aktiviteter" återfinns många uppgifter om äldre kvinnor, särskilt i *Finland*, *Frankrike*, *Portugal*, *Sverige* och *Italien*. Officiella data om "Civilståndsförhållanden", "Relationer mellan generationer", "Sexualitet", "Släktskapsförhållanden", "Vänskap, grannar och nätverk i samhället", "Rörlighet och tillgänglighet" och "Frivilligarbete" varierar starkt mellan länderna. Även om data finns är de sällan könsuppdelade eller nedbrutna tillräckligt på åldersgrupper. "Psykosociala aspekter" finns inte i något lands officiella statistik.

lakttagelser från forskningen. Äldre kvinnors levnadsförhållanden inbegripet deras högre medellivslängd, deras lägre utbildningsnivå, deras sämre inkomstförhållanden, särskilt i de högsta åldrarna, har en betydande inverkan på deras möjligheter till social integration, deltagande i samhällslivet och andra sociala frågor. Sålunda lever fler äldre kvinnor ensamma än äldre män med en ökning av enpersonshushåll bestående av äldre kvinnor i alla länder. Där finns också kulturella skillnader med en majoritet av äldre kvinnor 65+ som bor ensamma i de sex mer nordliga länderna som deltagit i MERI-projektet, medan motsatsen fortfarande är sann i de sex mer sydliga länderna. Data från *Tyskland* och *Österrike* talar för att levnadsförhållanden och hushållsstrukturer är påtagligt sämre för äldre kvinnor från etniska minoriteter.

Demografiska faktorer visar att änkestånd är vanligare bland äldre kvinnor än änklingskap bland äldre män, att äldre kvinnor har färre släktingar i livet och att män är privilegierade i så motto att de oftare hittar en ny partner att leva sitt liv med på äldre dar. Den pågående ökningen av medellivslängden, särskilt för män, leder till en ökning av antalet gifta par, medan den växande individualismen också ses öka i form av skilsmässor bland äldre par. Äldre kvinnor har större svårigheter att hitta en ny stadig sexuell partner, men det finns påtagligt lite forskning om deras sexualitet. Ansträngningar har gjorts i flera länder för att slå

hål på uppfattningen att äldre kvinnors sexuella förmåga och önskan försvinner efter menopausen. *Fransk* forskning har visat att mäns idéer om sexuell attraktionskraft hos post-menopausala kvinnor i stort motsäger kvinnors rädsla att de i samband med menopausen blir mindre attraktiva för män: majoriteten finner kvinnor lika tilldragande som tidigare. I t.ex. *Finland* uttryckte emellertid män negativa stereotyper på post-menopausala

kvinnor. De innefattade förlust av kvinnlighet, påskyndande av åldrandet, dåligt humör och ingen sexuell lust. För *Italien* fann man att sexuell aktivitet och att bli kär ansågs vara ett av de tre viktigaste elementen i ett hälsosamt liv bland äldre kvinnor.

Kvinnors lägre genomsnittliga ålder vid äktenskap och högre medellivslängd innebär att äldre kvinnor har större chans att bli mor- eller farföräldrar än äldre män och spelar en viktig roll i relationerna mellan generationer. Fastän äldre mäns och kvinnors kontakter inte tycks skilja sig åt signifikant i sin intensitet, så tycks ömsesidiga stödjande nätverk vara starkare bland äldre kvinnor liksom relationerna mellan generationer.

Pensioneringen förändrar avsevärt de sociala nätverken, så visar t.ex. *franska* undersökningar att äldre kvinnor kompenserar detta med utveckling av starkare familjerelationer. De som inte har någon avkomma lider huvudsakligen av social isolering i de högsta åldrarna; i yngre åldrar kompenserar relationer med vänner, andra släktingar och kontakter inom fritidsaktiviteter och ideellt arbete för denna brist. Änkor är ofta mer socialt integrerade än äldre par, även om de lider mer av ensamhet och depression. Baserat på iakttagelser i flera länder så utgör nätverk av grannar en viktig resurs i situationer av social sårbarhet.

Äldre kvinnors rörlighet korrelerar med deras hälsotillstånd och nivån på deras inkomst. Många mycket gamla kvinnor möter speciella problem. *Finsk* forskning visar att många äldre män använder och kör sina egna bilar medan äldre kvinnor huvudsakligen är passagerare i andras fordon eller går. Kvinnors rörlighet är således mer beroende av andra personer, och äldre kvinnor måste utveckla strategier för att bibehålla eller förbättra sitt oberoende. I många länder finns en trend innebärande ökande motorisering bland äldre kvinnor, vilket leder till nackdel för dem som inte kör bil och är beroende av allmänna transporter. Fritid och kulturella aktivitetsmönster är inte bara påverkade av kön utan också av social status, utbildning och lokala förhållanden. Äldre kvinnor ägnar t.ex. mer tid åt att läsa böcker, lyssna på radio, och är mer engagerade i att gå i kyrkan och andra religiösa aktiviteter, medan äldre män fördrar dagstidningar och TV och är mer benägna att vara medlemmar i en klubb eller förening.

För de flesta MERI-länderna tyder empiriska data på fortsatt betydelse av ålderism, t.ex. vid annonsering. I *Storbritannien* känner sig äldre invandrarkvinnor mer respekterade än infödda kvinnor beroende på invandrargruppernas respekt för ålder i deras kulturer. Huvudsakligen infödda kvinnor tog upp frågan om osynlighet, att bli ignorerade eller uppsagda på grund av deras uppfattade ålder. I många länder fanns det indikationer på att särskilt hos nya generationer kvinnor som går in i Tredje Åldern är självuppfattningen av hög ålder mer positiv bland kvinnor. *Flamländsk* forskning ger motsägelsefulla resultat om förhållandena mellan den förändrade kroppen och äldre kvinnors självbild. Mäns och kvinnors subjektiva medvetenhet om ålder skiljde sig inte avsevärt åt.

Övergrepp och våld

Övergrepp och våld mot äldre kvinnor var sällan föremål för *forskning* i de deltagande länderna. Med våld och övergrepp avses här fysiskt, psykiskt, sexuellt och finansiellt våld, samt vanvård och försummelse.

Officiell publicerad statistik "om våld och övergrepp på offentlig plats" samt "våld och övergrepp i familjer" är också ofullständig och inte i något land finns statistik över "Våld och övergrepp i hälso- och sjukvården och äldreomsorgen".

Iakttagelser från forskningen. I de flesta MERI-länderna finns vissa forsknings-resultat om förekomsten av våld och olika former av övergrepp innefattande vanvård riktad mot äldre kvinnor, vare sig det förekommer inom familjen eller i andra nära relationer. Sammanboende inom familjen kan ge hjälp men hjälpen kan beledsagas av aggression eller likgiltighet mot äldre och sårbara familjemedlemmar. Som exempel kan nämnas att i norra *Sverige* har man funnit att i gruppen 65-80 år hade 16% av kvinnorna och 13 % av männen varit utsatta för våld, försummelse, trakasserier eller övergrepp av något slag. Äldre kvinnor var mer benägna att utsätta män för vanvård medan äldre män oftare utövade fysiskt våld. I *Tyskland* var äldre kvinnor oftare än äldre män offer för direkta och indirekta former av våld och övergrepp i hem för äldre. *Finska* resultat visar att yngre kvinnor tenderar att söka hjälp via informella kanaler, medan kvinnor i åldersgruppen 45-64 år oftare söker hjälp genom offentliga kanaler.

Representation och deltagande i politiska och andra aktiviteter

Detta är ett sällan studerat område inom *forskningen* fastän betydelsen av kön i deltagande och självbestämmande (makt) senare i livet har tagits upp under senare år, inte minst av feministerna. Vissa empiriska bevis finns som visar att äldre kvinnors intressen inte förs fram av kvinnoorganisationer och inte heller av senior-organisationer; det finns dock inga vetenskapliga data som stöder denna iakttagelse. Fynden från de olika länderna visar att både medlemskap och aktivitetsnivå i organisationer beror på faktorer som utbildningsnivå och professionell status. Som exempel kan nämnas *Frankrike*, där kvinnor som tillhör en organisation också var mer intresserade av det politiska livet och av att läsa tidningar samt att delta i val.

Äldre kvinnors "Politiska deltagande" är ett tema för vilket – åtminstone i några länder – det finns ganska god information genom tillgänglig offentlig *statistik*. Litet är känt eller rapporterat i den officiella statistiken, med undantag för *Sverige*, med avseende på "Representation i intresseorganisationer eller lobbygrupper" resp. "Deltagande i formella och informella beslutsprocesser". Där finns motsägelsefulla resultat om äldre kvinnors användning av sin rätt att rösta och delta i val: medan de röstar mer sällan i *Italien*, är situationen den motsatta i *Finland*; i *Sverige* är det endast kvinnor 75+ och i *Tyskland* kvinnor 60+ som deltar mindre än övriga i val. Detaljerad analys visar variationer i inkomst och nationalitet. Mycket tyder på att på nationell nivå är äldre kvinnor mindre intresserade i politik än äldre män, de röstar med traditionellt (fastän inte nödvändigtvis mer konservativt), är mindre ofta politiska kandidater och tenderar att rösta på manliga kandidater. Om de är medlemmar i intressegrupper eller lobbygrupper, tycks kvinnor med undantag för de *skandinaviska länderna*, vara mer aktiva än äldre män.

Identifierat behov av forskning om äldre kvinnor:

- Hälso- och sjukvård i institutioner, hälsosamma livsstilar, egenvård.
- Representation och deltagande i formellt och informellt beslutsfattande.
- Yrkesutbildning och livslångt lärande.
- Utträde från arbetsmarknaden i relation till olika anställningssektorer.
- Konsumtion av varor och tjänster och dess effekt på levnadsförhållanden.
- Relationerna mellan generationer, sexualitet, vänskap, grannskaps- och samhällsnätverk, ideellt arbete, ålderism och andra slag av diskriminering i relation till social integrering, deltagande och andra sociala frågor.
- Äldre invandrarkvinnors levnadsförhållanden.

Identifierade behov av förbättringar av den officiella statistiken om äldre kvinnor 50+:

- Särskild statistik bör publiceras om kvinnor och/eller äldre personer.
- Speciella periodiska publikationer om äldre människors levnadsförhållanden uppdelad på kön.
- Genom den ökande medellivslängden bör åldersgrupper presenteras i femårsintervall med en höjning av den äldre åldersgränsen så att också de som är 85 år och äldre kommer med, förutsatt att antalet är tillräckligt stort.
- Eftersom pensioneringen kommer att i ökande grad ske mer flexibelt, bör arbetsmarknadsstatistiken omfatta äldre åldersgrupper, dvs de som är äldre än den nuvarande, traditionella pensionsåldern.
- Obetalt arbete, särskilt inom vården, bör innefattas i den officiella statistiken eftersom det utgör ett ekonomiskt tillskott till samhället.
- Regelbunden uppföljning av äldre personers livsstilar.
- Fortsatt internationell migration för med sig att etnicitet – ett ämne för omfattande diskussion – bör utöver uppgifter som kön och ålder innefattas i officiell statistik, detta för att bättre synliggöra etniska minoriteter.
- Hjälps och stödjande nätverk mellan generationerna.
- Livslångt lärande.
- Ålderism och andra former av diskriminering och attityder riktade mot äldre arbetare.
- Äldre personers attityder.
- Äldre personers tidsanvändning, t.ex. deltagande i sociala aktiviteter.
- Våld och övergrepp riktat mot äldre personer i samhällelig och annan vård.
- Äldre personers deltagande i olika aktiviteter.
- Officiell statistik skall finnas fritt tillgänglig på Internet och utan kostnad för att underlätta dess användning och utveckling bland alla intresserade.
- Officiell statistik samlas som regel för ett ändamål bl.a. för politiskt beslutsfattande som reser frågor om kostnadseffektivitet och behov av förändringsarbete.

Spridning av forskningsresultaten

MERI-projektets resultat presenterades vid en konferens i Bryssel i september 2004. De inbjudna seminariedeltagarna, representanter för regeringarna, Europa-kommissionen och ideella organisationer, lämnade en rad intressanta förslag och underströk på vilket sätt de kunde användas.

- Fakta och figurer talar – för medier och regeringar. Ministerier, tjänstemän, regionala politiker och ideella organisationer kan medvetandegöras om de frågor MERI-projektet rest genom kritisk användning av medierna liksom genom direkta närmanden. Sammanfattningar på de nationella språken och rapporterna i sin helhet kan bidra till spridningen av resultaten.
- De officiella statistikmyndigheterna behöver informeras om MERIs arbete.
- Det europeiska nätverket mot fattigdom som följer regeringarnas arbete om social uteslutning, kan vara intresserade av MERIs resultat.
- Rapporten bör presenteras för EU-parlamentet, Kommittén för kvinnors rättigheter och Äldregruppen. De många nya EU-parlamentarikerna behöver informeras. Europa-parlamentet har, vid sedan om de nordiska länderna, det högsta antalet kvinnliga politiker.
- Förenta Nationernas subkommitté om äldre kvinnor är en möjlighet för spridning av data eftersom ländernas regeringar har erhållit ett frågeformulär om kvinnors avancemangsmöjligheter i FN. Berörd myndighetsrepresentant behöver uppmärksammas på MERI-projektets resultat.

- Det finns mycket begränsade data om kvinnors obetalda arbete som vårdgivare och de negativa och positiva följderna av sådan vård.
- Mer uppmärksamhet behöver ges åt det ekonomiska bidrag till samhället som kvinnors insatser som vårdgivare, konsumenter och skattebetalning ger.
- Kvinnors hälsa är beroende av ett komplext samspel av faktorer. Försök att åstadkomma minskning av funktionshinder och beroende är i linje både med deras egna önskningar och regeringarnas. Forskning behövs emellertid för att se vilka insatser som ger bäst effekt. Resultaten av sådan forskning behöver därefter spridas.

Karin Stiehr/MERI

Deltagarna I MERI-projektet

- *Belgien: Christel Geerts och Els Messelis, Vrije Universiteit Brussel*
- *Finland: Anja Leppo och Christina Manderbacka, STAKES – National Research and Development Centre for Welfare and Health, Helsinki*
- *Frankrike: Hannelore Jani-Le Brisi, ISIS, Paris/Frankfurt am Main, formerly: de senectute, Paris*
- *Grekland: Elizabeth Mestheneos, National School for Public Health, Athens*
- *Italien: Maria Teresa Marziali, Associazione Generazioni, Corciano*
- *Nederländerna: Laura Christ, NIZW / Kenniscentrum Ouderen, Utrecht*
- *Portugal: Maria de Lurdes Quaresma och Ana Gil, CESIS – Centro de Estudos para a Intervenção Social, Lisbon*
- *Spanien: Maria Luisa Marrugat och Mercedes Mas, Associaciòn Multidisciplinaria de Gerontologia, Barcelona*
- *Sverige: Barbro Westerholm och Birgitta Lindencrona, Swedish Association of Senior Citizens, Stockholm*
- *Storbritannien: Lorna Warren, Joanne Cook och Sam Young, The Universities of Sheffield and of Stirling*
- *Tyskland: Mone Spindler och Karin Stiehr, ISIS, Frankfurt am Main*
- *Österrike: Charlotte Strümpel och Yvonne Giedenbacher, European Centre for Social Welfare Policies and Research, Vienna*